

FÖRELÄSNING 5

Miljöetik

Har miljö, arter, ekosystem, etc., moralisk ställning? Kan vi handla rätt och fel gentemot naturen? Singer beskriver ett fall där olika typer av värden ställs mot varandra: arbetstillfällen, ekonomisk tillväxt, naturhänsyn, estetiska värden, samt eventuellt också värdet av unika arter och ekosystem. Han nämner också liknande fall där dessa konflikter realiseras: ozonproblemet, kärnkraftsfrågan och klimatförändringarna.

Miljöetiken har sedan dess början från 1970-talet varit fokuserad på frågan om huruvida naturen kan ha ett värde i sig själv (utöver det värde som det instrumentellt har för oss människor).

En central distinktion mellan ”instrumentella” och ”intrinsikala” värden. Kan förstås på olika sätt, t.ex.: ett objekt som har instrumentellt värde har vi skäl att värdera som medel (till något intrinsikalt värdefullt) och ett objekt som har intrinsikalt värde har vi skäl att värde för dess egen skull. Ett exempel på ett objekt med instrumentellt värde är pengar som enbart är värdefulla i kraft av att de kan användas för att köpa något av värde; ett exempel på ett något med intrinsikalt värde skulle kunna vara lycka som vi har skäl att värdera för dess egen skull.

Den antropocentrism (människan som moraliskt central) som präglat tidigare etik är en lång tradition som går tillbaka till antik etik och kristendomen (jmf. överlämnandet av ”herraväldet”). Utifrån denna syn på moralen har vi inga skäl att inte skada eller döda natur och djur, så länge det inte därmed också skadar människor. Den kan således utsträcka en viss naturhänsyn, men enbart för den natur som är direkt relaterad till mänsklig välfärd. Mänsklig välfärd kan förstås brett som inkluderande såväl estetiska värden som friluftsvärden och vetenskap; d.v.s. naturen kan värderas som ett instrument för t.ex. medicinsk forskning eller för friluftsturism.

Om perspektiven dessutom utsträcks till att inkludera framtida generationer av människor kommer den antropocentriska hänsynen att ytterligare utsträckas. Hur måste vi hushålla med naturresurser och vilket typ av avfall kan vi acceptera givet att vi bryr oss om våra barn, barnbarn och barnbarnsbarn? Antropocentrismen ställd på sin spets kan ge skäl för relativt långtgående miljöhänsyn, t.ex. prioritera regnskogens mångfaldiga och långsiktiga värde över en kortsiktig ekonomisk vinst av dess timmer. I diskussionen om intergenerationell (i.e. mellan generationer) rättvisa brukar dock framtida värden att diskonteras (i.e. skrivas ner) i förhållande till nuvarande värden, vilket leder till att framtidsvärden inte blir lika viktiga. Singer skriver: ”Vi måste vara försiktiga så vi inte påför de generationer som kommer efter oss lika irreperabla förluster”.

Singers egen position är inte antropocentrisk utan vad som kan kallas för sentientism. Alla entiteter som har förmågan att förnimma, eller att ha intressen, har därmed moralisk ställning och vi kan handla rätt eller fel gentemot dessa. Att utesluta djur från denna grundläggande omsorg är artpartiskt. Men hur är det med arter och ekosystem, har vi några moraliska skäl att se till att dessa inte utrotas eller förstörs?

Det leder in på en position som brukar benämnas ekocentrism eller ”djuekologi” (efter filosofen Arne Næss). Enligt den idén som den bygger på måste vi på ett mer radikalt sätt bryta med antropocentrismen (än vad sentientismen gör gällande); vi behöver en helt ny typ av etik där människan enbart ses som en del i en stor miljö, utan särskild ställning eller värde.

Singer skriver: "Ett problem i detta sammanhang är att utan några medvetna intressen som kan vägleda oss har vi inte någon möjlighet att bedöma den relativa vikt som bör läggas vid olika livsformers trivsel". Att tala om t.ex. *Gaia* blir endast metaforiskt och hjälper oss inte att på ett meningsfullt slå fast att någonting kan vara bra eller dåligt för ett ekosystem eller en art. Även i de fall där vi kan prata om naturens intressen, t.ex. att ett träd har ett intresse av solljus, så är det inte uppenbart (och till och med otroligt) att det är ett moraliskt betydelsefullt intresse. "Strävan efter" att upprätthålla sig själv, som ett ekosystem eller ett träd kan påstås uppvisa är inte tillräcklig för att grundlägga moralisk ställning, enligt Singer.

Att utveckla en miljöetik

Singer menar att vi behöver en etik som är anpassad efter de ekologiska förutsättningar som råder. Endast genom en sådan etik kan vi försäkra oss om samhällets överlevnad. En implikation av detta är att vad vi har skäl att omvärdera val som vi i dag anser vara utan etisk relevans (t.ex. var semestern ska spenderas, vilken mat vi äter, vilka fritidsaktiviteter vi ägnar oss åt).

Singer skriver: "En miljöetik avvisar ett materialistiskt samhälles ideal där man mäter framgång i det antal konsumtionsvaror man kan samla på sig. I stället mäter den framgång i termer av hur väl man utvecklat sina förmågor, och i vad mån man nått ett riktigt förverkligande och tillfredsställelse".

Mål och medel

Detta kapitel handlar bland annat om civil olydnad. Givet att vi vet att en existerande handlingspraktik är etiskt fel, med vilka medel är vi då berättigade att försöka ändra den? Eller är det så att vi alltid är skyldiga att lyda lagen?

Utilitarister brukar ofta anklagas för att acceptera att "ändamålen helgar medlen", d.v.s. att om en viss handling leder till ett maximalt positivt resultat så kan den se ut lite hur som (t.ex. offra en oskyldig individ som ett medel för att stilla en upprörd mobb). Men Singer tar avstånd från detta "förenklade" talesätt och frågar sig vilka medel som rättfärdigas av vilka mål.

Samvetet och lagen

Singer citerar Henry Thoreau som argumenterar för att det är viktigare att lyda sitt samvete än lagen; det är en skyldighet att göra det rätta, och om det inte sammanfaller med lagen så är skyldigheten att bryta mot lagen. Men hur kan vi avgöra vad som är rätt att göra? Har vi inte goda skäl att tro att demokratiskt stiftade lagar är rätta? Att appellera till vårt samvete i meningen en "inre röst" eller magkänsla verkar långt ifrån pålitligt, och många gånger innebär det enbart att en etisk argumentation ignoreras.

Frågan kan ställas om varför bör vi lyda lagen? Singers generella svar är att det bidrar till att underbygga de etablerade beslutsprocesserna och lagarna, d.v.s. att lyda lagen understödjer och ger legitimitet till de demokratiska processerna som finns i ett demokratiskt samhälle. Att inte lyda lagar urholkar detta system och riskerar i sin utsträckning att leda till demokratin och samhällets upplösande (och inbördeskrig). Dessutom är det så att lagöverträdelser innebär en kostnad för samhället. Dessa två skäl gäller generellt och bör på det planet leda till skäl för laglydnad. Men i specifika situationer, där det finns genuina skäl mot att lyda lagen, måste en avvägning ske.

Finns det en skillnad mellan demokratiska och odemokratiska stater så att civil olydnad endast kan vara rättfärdigad i de senare? En skillnad är att det är endast i de förra som det finns lagliga kanaler för att förändra sakernas tillstånd. Men även om det finns lagliga vägar till förändring i en demokratisk stat kan dessa vara enormt tröga och upplevas som oframkomliga. En annan

skillnad är att demokratiska beslut vilar på majoritetsprincipen: en reform som inte kan genomföras med lagliga medel kan därmed påstås sakna stöd från en majoritet av väljarna. Singer menar dock att denna princip inte ska överdrivas. För det första är det i en representativ demokrati svårt att försäkra sig om att det finns en folkmajoritet för ett individuellt förslag, och för det andra är det fullt tänkbart att väljarna misstar sig (Singer: "Om 49% av befolkningen kan ha fel, då kan även 51% av befolkningen ha fel"). Det finns dock en annan avgörande skillnad som talar för att majoritetsprincipen generellt bör respekteras, nämligen att ett avvisande av den ifrågasätter den bästa möjliga grunden för fredligt konfliktslösnande. Det är alltså generellt svårare – om än inte omöjligt – att rättfärdiga civil olydnad i en demokrati än i en diktatur.

Summerat:

- (1) det finns generella skäl för att vi bör acceptera utslaget av en etablerad och fredlig metod för att lösa konflikter
- (2) dessa skäl är särskilt tungt vägande när beslutsprocessen är demokratisk och representerar en genuin folkmajoritet
- (3) men det finns trots det situationer där det kan vara berättigat att använda illegala medel

Undantagen, när dessa skäl inte gäller, är två:

- (a) När beslutet inte representerar en genuin folkmajoritet. I dessa fall är civil olydnad (t.ex. passivt motstånd, demonstrationståg eller strejker) rättfärdigat som ett sätt att använda illegala medel för att korrigera bruket av legala medel när dessa misslyckas med att representera en genuin folkmajoritet (jmf. den aktuella frågan i svensk politik om vinster i välfärden). För att den civila olydnaden på detta sätt ska kunna ses som en förlängning av demokratin förutsätts att den som utför den inte använder våld och är beredd att acceptera de rättsliga konsekvenserna av handlingen.
- (b) När folkmajoriteten har allvarligt fel. Ett tydligt exempel vore i det fall en folkmajoritet ställde sig positiva till folkmord (om det överhuvudtaget är tänkbart). Vad som utgör ett tillräckligt allvarligt fel är dock en öppen fråga som måste avgöras från fall till fall (jmf. Djurens befrielsefront och Operation Rescue). Ett sådant ställningstagande bör ske genom etisk argumentation där alternativ och dess sannolikheter övervägs. Dessutom måste extrinsikala konsekvenser vägas in (t.ex. vad får det för konsekvenser mer allmänt för demokratin?).

Hur är det med användandet av våld, kan det vara berättigat? Kan något ändamål helga medlet våld? Till skillnad från pacifister så svarar inte Singer kategoriskt nej på sådana frågor: det finns situationer under vilket våld samt motstånd kan vara rättfärdigat. Singer skriver: "Absolutistiska fördömanden av våld står och faller med distinktionen mellan handlingar och underlåtelser". Men det betyder inte att det skulle vara enkelt att rättfärdiga användandet av våld. På basis av historiska exempel kan man argumentera att användandet av våld (t.ex. våldsamma revolutioner) generellt leder till ett förråande och till en våldsspiral som är svår att ta sig ur, vilket skulle tala starkt emot det.

Varför handla moraliskt?

I det sista kapitlet i boken så ställs en fråga utifrån de tidigare etiska slutsatserna: givet att den praktiska etiken kräver av oss att göra långtgående och ansträngande förändringar (t.ex. bli vegetarian och donera delar av vårt materiella överflöd i bistånd), varför bör vi då överhuvudtaget bry oss om etiken? Den här frågan är, till skillnad från de övriga som behandlats i boken, inte en fråga inom etiken utan en fråga om etiken, en metaetisk fråga.

Enligt vissa är denna fråga inte meningsfull: ens etiska principer är helt enkelt ens överordnade principer, dem som en handlar efter. Problemet med en sådan lösning är att den inte lever upp till kravet om universaliserbarhet (det finns ingen nödvändighet i att den princip som jag råkar handla efter klarar universaliserbarhetskravet). Enligt andra är frågan fel eftersom den är cirkulär: att fråga efter skäl till att vara moralisk förutsätter vad som ska bevisas (åtminstone givet att "bör" är av moralisk karaktär). Men frågan behöver inte förstås på det sättet: rättfärdigandet vi letar efter behöver inte vara ett etiskt rättfärdigande.

I och med att Singer knyter etiken nära till universaliserbarhetsprincipen kan vi förstå frågan på följande sätt: ett sökande "efter skäl till att gå utöver denna personliga grund för handling och handla utifrån omdömen som man är beredd att föreskriva universellt".

Enligt en tradition inom moralfilosofin finns det rationella skäl för varför vi bör handla moraliskt. Den tydligaste förespråkaren för denna syn på moralen historiskt sett är Immanuel Kant. Singer kritiserar detta genom att argumentera för att förnuftet inte nödvändigtvis leder oss till det moraliska omdömet; om det rationella kravet är att principen för vår handling ska vara universellt giltig så kommer även etisk egoism leva upp till det. Singer: "Även om den rena egoismen inte är en universaliserbar princip, skulle den kunna accepteras av alla rationella agenter som en rationell grund för handling" (jmf. två fotbollsspelare som kämpar om bollen).

Thomas Nagel har ett känt argument för altruismen som går ut på att vi är rationellt förpliktigade att inkludera andras intressen i kalkylen på samma sätt som vi är förpliktigade att inkludera våra framtida jag: det finns inga rationella skäl för att gynna en själv här-och-nu över ens framtida jag (här-och-nu är bara en tid bland alla andra), och lika lite några rationella skäl att gynna en själv över andra (jag är bara en person bland alla andra); det finns ingen moraliskt relevant skillnad vi kan peka på. Singer är dock tveksam till om vi kan sudda ut skillnaden mellan personer på detta sätt.

Ett alternativt sätt att grundlägga moral är att argumentera för att den ligger i vårt egenintresse. Det finns en skepticism mot ett sådant grundläggande där man anser att det skulle förringa moralen, att moralen kräver ett avstånd från egenintresset. Men Singer, utifrån sin konsekventialistiska hållning, menar att motivet är mindre viktigt: det har ingen betydelse om jag handlar som moralen kräver av mig för att jag tror att jag då blir lycklig (snarare än av ett altruistiskt motiv, för andra människors skull). Han medger dock att det kan finnas skäl att uppmuntra vissa motiv över andra; t.ex. att berömma samvetsgranna personer (som handlar moraliskt för att de anser att det är deras plikt). Singer skriver: "är då inte den säkraste vägen till lycka – i en värld där ett stort antal människor och andra djur lider – att undertrycka sitt samvete och sin sympati för andra?". Eller hur är det med psykopater, som till synes verkar njuta i fulla drag av sina liv, men som saknar förmåga till empati och är generellt obekymrade om att universalisera sina handlingar?

Meningen med livet

Kan vi på ett övertygande sätt visa att det etiska livet är mer meningsfullt än det som hedonisten eller psykopaten lever? En sak vi skulle kunna anföra är "hedonismens paradox", d.v.s. att den som söker efter njutning i högre utsträckning misslyckas med det än den som söker efter en rad andra värden (som vänskapliga relationer och socialt engagemang). Singer skriver: "den etiska utgångspunkten [erbjuder] en mening och ett syfte i livet som man inte växer ur". Man kan tänka på det på följande sätt: om man blickar tillbaka på sitt liv och reflekterar över ens val så kommer man inte ångra att man valt ett etiskt liv, medan det finns en stor chans att ett hedonistiskt liv som handlat om jakt efter pengar och status känns ofullbordat i en sådan situation.